

ביאורי מקראות בספר שמואל

מאמר ד

פתיחת הספר (שמואל א א)

וַיְהִי אִישׁ אֶחָד מִן הָרִמָּתִים צֹפִים מֵהָר אֶפְרַיִם וְשָׁמוּ אֶלְקָנָה
בֶּן יִרְחָם בֶּן אֱלִיהוּא בֶּן תַּחֲוִי בֶן צֹפִי אֶפְרַתִּי:

חשיבות פתיחתו של הספר

במאמר זה נעמוד על פסוק זה במשמעותו כפסוק הפותח את ספר שמואל. פתיחה של ספר עשויה להיראות כמרכיב הכרחי כחלק מכתובת הספר כולו - הלא אם באים לספר סיפור, אך טבעי הוא שיספרו אותו מתחילתו, ותחילה זו היא תהיה פתיחת הספר. אולם דרכנו בביאור המקראות היא למצוא ולתת טעם בכל דבר העשוי להיות משמעותי, ולא לפטור אותו בסתמיות, וכך נעשה גם בנוגע לדרישת הפתיחה¹.

פתיחתו של סיפור היא ביטוי של נקודת תחילת הסיפור בעיני המספר. נקודת המפנה, הרגע שבו הכל התחיל. היא קובעת אלו מהאירועים שייכים לסיפור אחר, קודם או מאוחר, וכך נקבעת מהותו וזהותו של הסיפור.

בנוסף, פתיחת הספר היא רגע המפגש בין הספר ובין הקורא, הרגע שבו הקורא יוצא מתוך עולמו שלו לתוך סיפור חדש ובלתי מוכר, ובעבור הקורא, לכל הפחות, מדובר ברגע משמעותי מאד: פתיחתו של הסיפור תשפיע מאד על אופן קריאתו והתרשמותו מהמשך הסיפור, עד לסופו.

באופן דומה, גם סיום הספר הוא מרכיב בעל משמעות גדולה. אם פתיחת הספר היא רגע ההיכרות והחשיפה, הרי סיום הספר הוא רגע הסיכום והפרידה, הקובע את הזכרון והרושם של הספר בהמשך דרכו של הקורא, וכעין מה שאמרו חז"ל: "לא יפטר אדם מחברו לא

1. כפי שעשינו בכמה מקומות בספרי 'להתהלך' בדרישת פתיחות הספרים, ובס"ד העלינו פנינים יקרות מתוך כך.

מתוך שיחה ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך דברים בטלים אלא מתוך דבר הלכה, שכן מצינו בנביאים הראשונים שסיימו דבריהם בדברי שבח ותנחומים" (ברכות לא, א).

חז"ל עמדו גם על חשיבותה של הפתיחה והסיום המשמשות כמין 'מסגרת' של הספר:

אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב, בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו סותרין זה את זה. ומפני מה לא גזוהו? מפני שתחילתו דברי תורה וסופו דברי תורה. (שבת ל, ב)

תחילתו וסופו של קהלת הם אלו ש'הצילו' אותו מגזירה, משום שהם מסגרת הספר, ומקרינות על הספר כולו. אף אנחנו נעמוד על פתיחת ספרנו, ספר שמואל, ונראה מהי אמירתה המשמעותית בתור פתיחת ותחילת הסיפור.

פתיחת הספרים הקודמים לספרנו

לעמידה על משמעות פתיחת ספרנו, יכולה להועיל גם השוואה בינה ובין האופן שבו פותחים הספרים הקודמים, משום שחלק עיקרי בזהותו של הספר היא ייחודיותו והבדלתו מהספרים הקודמים לו, החידוש שלו על רקע מה שקדם לו.

ובכן, ספרי הקדש שקדמו לספרנו הם שבעה - חמשה חומשי תורה, יהושע ושופטים. פתיחתו של החומש הראשון, שהיא למעשה פתיחת התורה כולה והתנ"ך כולו, היא אכן פתיחה דרמטית של ממש: "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ". זוהי פתיחה העוסקת בתחילת הכל, בנקודה הראשונה שממנה 'הכל' התחיל. אמנם, כפי שנראה בהמשך המאמרים, גם בתוך זה ישנה נקודת מבט מיוחדת ובלתי מובנת מאליה, והיא בעלת משמעות רבה.

ספר שמות נפתח ב"וַאֲלֵה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרִימָה אֶת יַעֲקֹב אִישׁ וּבֵיתוֹ בָּאוּ". זוהי פתיחה לספר הגלות והגאולה, והיא מתארת את נקודת ההתחלה של גלות מצרים דרך שמות כל בני ישראל שבאו למצרים, והדור שקם אחריהם.

ספר ויקרא נפתח ב"וַיִּקְרָא אֶל מֹשֶׁה וַיִּדְבֶּר ה' אֵלָיו מֵאֵהָל מוֹעֵד לֵאמֹר". זוהי הפעם הראשונה שבה ה' מתגלה למשה באהל מועד, ויש בכך נקודת מפנה משמעותית במסירת התורה למשה ובגילוי השכינה בעם ישראל, כפי שביארנו בספרנו 'להתהלך' במקומו.

לעומת ספר ויקרא, ספר במדבר נפתח ב"וַיִּדְבֶּר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּמִדְבַּר סִינִי בְּאֵהָל מוֹעֵד", הקב"ה מתגלה אמנם באהל מועד, אך ישנה הדגשה על כך שאהל מועד נמצא בהר סיני, שכאן מתחיל 'חומש הפקודים' על ידי ציווי והתגלות מיוחדת של ה' למשה ביחס למצבם

של בני ישראל במדבר. (גם בפתיחה זו, ובהבדל בינה לבין פתיחת ספר ויקרא, הארכנו בספר 'להתהלך' במקומו).

ספר דברים נפתח ב"אַלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן". פתיחה זו היא כותרת של ממש, המספרת לקורא על תוכן הספר שבא לאחריה. היא מספרת שספר דברים שונה שינוי מהותי משאר החומשים, משום שהוא דברי משה עצמו. כאן בספר זה עובר הדיבור מידי ה' לידי האדם. נחזור לחידוש זה בע"ה במאמרים הבאים.

אחריו בא ספר יהושע, ופתיחתו כמו מתבקשת מאליה: "וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת מֹשֶׁה עֶבֶד ה' וַיֹּאמֶר ה' אֶל יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון מִשְׁרֵת מֹשֶׁה לֵּאמֹר: מֹשֶׁה עֲבָדִי מֵת וְעַתָּה קוּם עֲבֹר אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה אַתָּה וְכָל הָעָם הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לָהֶם לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל". זוהי נקודת ההתחלה של תקופת יהושע, כאשר ה' מתגלה אליו לאחר מות משה איש האלהים, ומצווה אותו להנהיג את עם ישראל ולהכניס אותם אל הארץ.

וכך גם ספר שופטים: "וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת יְהוֹשֻׁעַ וַיִּשְׁאַלּוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּה' לֵאמֹר מִי יַעֲלֶה לָנוּ אֶל הַכְּנַעֲנִי בְּתַחֲלָה לְהִלָּחֶם בּוֹ". תקופת השופטים מתחילה בפניה של ישראל לקב"ה שיורה להם את הדרך, בעקבות מותו של יהושע.

חמשה מתוך שבעת הספרים נפתחים בשם ה'. הקב"ה הוא זה שמניע את התהליכים הגדולים - הוא בורא שמים וארץ, הוא מתגלה למשה רבינו, ליהושע ולעם ישראל ברגעים גורליים ומצווה אותם כיצד יש לנהוג מכאן והלאה. גם בשני הספרים שאינם נפתחים בשם ה', שמות ודברים, נפתחים בדיבור על כלל ישראל, שהוא נושא את שם ה' בעולם: הקב"ה מתגלה ונוכח דרכו, דרך האופן שבו הוא מנהיג אותו.

פתיחת ספרנו לעומת הפתיחות הקודמות

בשונה מכל קודמותיה, פתיחת ספרנו בולטת באפרוריותה. היא אינה מספרת על אירוע גדול ומשמעותי, והיא אינה מדברת על עם ישראל, אלא על איש אחד בלבד. והעיקר: היא לא מזכירה את שם ה'. האירוע אינו מתחיל מהתגלות מיוחדת של ה', כמו ספר ויקרא, במדבר, יהושע ושופטים, ולא מאירוע גדול בחיי עם ישראל, כמו ספר שמות ודברים, אלא מהוויתו של איש אחד, שהוא זה שעולה להשתחוות לה', כנזכר בפסוק ג'. בהמשך עיונו נראה כיצד מאורע זה הוא גילוי שם ה' בעולם, גילוי שבא בדרך אחרת, סמויה ונסתרת, אך עמוקה יותר וקיימת לנצח.

אם כן, פתיחת הספר מלמדת אותנו מהו החידוש, תחילת הסיפור, נקודת המפנה. תקופה חדשה ומסעירה הנפתחת בחיי עם ישראל, מתחילה בהוויתו של אדם אחד ומשפחתו.

ספרנו פותח אפוא בהצגת חידושו המרכזי - החידוש שיעבור כבריח התיכון (כפי שכתבנו

בהקדמת ביאורנו, במאמר א' לאורך סיפורו של ספר שמואל: חשיבותו ומרכזיותו של האדם. 'אדם' היינו האדם הבודד, 'איש אחד', ומשפחתו. משפחה, שאינה מנהיגה או שולטת בעם ישראל, אלא משפחה רגילה, שייחודיותה הוא בסיפורה המשפחתי. איש אחד, שתי נשים, לאחת יש ילדים ולשניה אין, והדבר גורם למתח ולצער במשפחה בתוך העליה לרגל. העליה לרגל, אכן, היא מאפיין ייחודי למשפחה זו כפי שנעמוד בהמשך, אבל בשלב זה בעלילה, היא משמשת כרקע לצרה המשפחתית, שהיא מרכז פתיחת הספר.

היעדר שם ה' מהפתיחה מדגיש את החידוש שהאדם כבר אינו נדרש רק להיות מונהג, צייתן, מבצע - כעת הוא נדרש כבר להיות מנהיג, יוזם, קובע. הקב"ה בוחר בו כשותף, כבעל עמידה משלו, בעל אחריות על חייו, על חיי סביבתו ועל העם כולו, ובכך להנכיח, לגלות, לקדש את שם ה' בעולם.

כפי שנרחיב אי"ה במאמר הבא, לא מדובר בחידוש של ספר שמואל, אלא שהוא זה שמביא את היבט זה של יחסי ה' עם האדם ועם המציאות, לידי מימוש בפועל. מימוש שיכול ואמור להיות רק בשלב מאוחר, לאחר השלב הראשוני שבו נוכחות ה' במציאות בולטת יותר והאדם אינו נמצא במרכז.

במאמרים הבאים, נעמוד בע"ה על האופן שבו נמצאות שתי הנהגות אלו בתשתית הבריאה וביסוד חיי עם ישראל, עד לאותו "איש אחד מן הרמתיים צופים מהר אפרים ושמו אלקנה", וכמובן שמואל הנביא, מרכז ספרנו.

נערך על ידי הרב יצחק רצקר
להצטרפות לרשימת התפוצה של שיעורי הרב אורי הולצמן
ניתן לשלוח דוא"ל לכתובת:
shiuriholzman+subscribe@googlegroups.com
להערות: shiurimholzman@gmail.com
עיצוב ועימוד: ארי יארמיש 0548400711